
JUDAICA-BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Postgiro 259272

Jaargang 2, Nummer 2

Tisjri 5749 - Oktober 1988

EEN ZWOLS BESNIJDENISREGISTER

door Jaap Hagedoorn

Inleiding

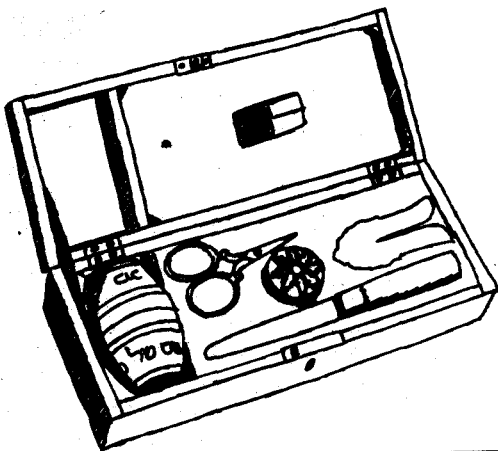
Onlangs kocht de Nederlands-Israëlietisch Gemeente Zwolle een besnijdenisregister aan van een particulier. Dit was voor deze Gemeente een bijzondere aangelegenheid. Allereerst omdat tijdens de tweede wereldoorlog het meeste archiefmateriaal van de Gemeente verloren is gegaan (1). Daarnaast zijn besnijdenisregisters voor vele joodse mannen van belang. In deze registers kan namelijk het bewijs gevonden worden, dat deze mannen volgens de joodse riten opgenomen zijn in de joods-religieuze gemeenschap. In dit artikel zal de besnijdenis met haar religieuze achtergronden beschreven worden, waarna de geschiedenis van de Zwolse mohel (= besnijder) en het register aan de orde komen.

De besnijdenis of Berieth Hamilah

De besnijdenis van joodse jongetjes betekent voor hen de opname in het verbond dat God met Abraham sloot. Wie uit een joodse moeder wordt geboren, is joods, maar van de joodse mannen behoren alleen de besnedenen tot de religieuze gemeenschap. Of, zoals staat in Genesis 17:10: 'Dit is Mijn verbond, dat gij zult houden tussen Mij en u en uw nageslacht: dat bij u al wat mannelijk is besneden worde.' Het Thora-woord volgend worden daarom joodse jongetjes op de achtste dag na hun geboorte besneden. Dit betekent dat het losse gedeelte van de penishuid, dat over de eikel ligt, afgesneden wordt. Tevens krijgt het jongetje bij die

gelegenheid zijn joodse naam. Daarmee zal hij later in de synagoge worden opgeroepen om uit de Thora voor te lezen. Deze naam bestaat uit de eigennaam en de toevoeging: zoon van (naam van de vader).

De besnijdenis en de naamgeving worden verricht door de mohel of besnijder. De bijbehorende handelingen staan onder andere beschreven in de 'Handleiding tot kennis der voorschriften omtrent de Besnijdenis' (Amsterdam 1887) van N.N. Goudsmit, die in het Zwolse register is ingebonden. De meeste regels daaruit gelden nu nog. Ze zullen hier kort worden weergegeven.

Besnijdenisgereedschap in kistje, 19e eeuw. Inhoud: klemmetje, besnijdenismesje, schaartje, kiddoesjbeker en doosje.

קלו

ברוך שזכני להכניס את בני היקר מלחם
בברית שלמילה ביום עשק פ' תולדות
ג' כסלו ונולד אור ליום ו' ב' חשוון תרס"ו
ה' יגדלהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים אמן
Mijn zoon Moenno Jacob.
Besneden door zijn vader op Vrijdag
3 Kislew 5666 = 1 December 1905.

Nadat de mohel geconstateerd heeft dat het jongetje gezond genoeg is om de operatie te ondergaan, bereidt hij zich, meestal ten huize van de ouders, voor op de besnijdenis. Zijn instrumenten, bestaande uit een mesje, een tang, een stilet en een schaartje, worden ontsmet en afgedroogd. Schone luiers en verband worden klaar gelegd. In de kamer waar de besnijdenis zal plaatsvinden, worden bij het raam twee stoelen klaar gezet. De rechter is voor de profeet Elia, om hem getuige te laten zijn van de gebeurtenis. Op de linkerstoel zit de sandek of gevatter, de man die het kind tijdens de besnijdenis vasthoudt.

Het kind wordt nu binnen gebracht. Tijdens de verschillende rituele handelingen die hierop volgen, worden gebeden uitgesproken. Nadat de mohel zijn handen heeft gewassen, trekt hij de voorhuid van het jongetje iets naar voren. De zogenaamde tang wordt over de huid geschoven en beschermt zo gelijk de eikel. Hierna wordt de huid voor dit klemmetje met het mesje afgesneden. Het onderliggende vlies wordt daarop opengeknipt, omgeslagen en achter de rand van de eikel gelegd. Het ontstane wondje wordt uitgezogen, zodat de bloeding stelpst. Daarna wordt het wondje verbonden. Bij een beker wijn worden de slotlofzeggingen uitgesproken en hierna krijgt het jongetje zijn joodse naam. Nadat het een drupje wijn heeft gekregen, wordt het kind nog gezegend, waarmee de plechtigheid is beëindigd (2).

De besnijder

De besnijder moet een joodse man zijn, die de religieuze voorschriften kent en voldoende theoretische en praktische kennis bezit om de besnijdenis te kunnen verrichten. In vooroorlogs joods Nederland bestond er zelfs een Commissie voor de Mohelim. Kandidaten voor de als ere-ambt geldende functie moesten voor deze commissie een examen afleggen voor zij zich mohel mochten noemen. Aangezien het werk als een eer geldt, mag de mohel er zich niet voor laten betalen. Hij mag alleen zijn onkosten vergoed krijgen. Hij is overigens wel verplicht een register bij te houden van alle besnijdenissen die hij verricht.

Het Zwolse register was van de godsdienstonderwijzer Rubertus van Zuiden. Hij was te Hoogeveen geboren op 12 juni

1871 en vestigde zich te Zwolle op 14 september 1895, komende van Hengelo. Van Zuiden had toen al de bevoegdheid om godsdienstonderwijs te geven. Hij zal dus kort voor 14 september 1895 door de joodse gemeente van Zwolle tot godsdienstonderwijzer zijn benoemd. Tot zijn huwelijk woonde Van Zuiden in bij het gezin van de winkelbediende Abraham Gazan. Dit gezin woonde tussen 1892 en 1897 in ieder geval aan de Nieuwe Markt en in de Diezerstraat. De jongste zoon uit dit gezin, Philip, werd op 1 oktober 1897 door Van Zuiden besneden. Zijn bevoegdheid om besnijdenissen te mogen verrichten had Van Zuiden kennelijk in mei 1896 verkregen. Op het voorplat van zijn register staat namelijk ingestanst:

R. van Zuiden
MOHEL
SIWAN 5656

MEI 1896

Op 18 augustus 1897 huwde Rubertus van Zuiden in zijn geboorteplaats Hoogeveen met Heintje Lea de Jongh, die op 20 april 1872 te Denekamp was geboren. Uit dit huwelijk werden te Zwolle vijf kinderen geboren: Bertha Henriëtte (21 maart 1899 - 21 augustus 1899), Betsie (23 september 1900), Bertha Henriëtte (8 maart 1902), Menno Jacob (23 november 1905) en Clara (26 november 1911). Het gezin woonde onder andere in de Bitterstraat, de Korte Kamperstraat en vanaf 1918 in het huis Nieuwstraat 69 (3).

Gezien het besnijdenisregister heeft Van Zuiden tot juni 1937 besnijdenissen verricht. Of hij toen ook nog godsdienstonderwijzer was is niet bekend, maar niet onwaarschijnlijk. De beide oudste dochters hadden inmiddels het gezin verlaten. Van Zuiden woonde met zijn vrouw, zoon en jongste dochter in het huis aan de Nieuwstraat. Op 29 oktober 1941 overleed Heintje Lea de Jongh en twee dagen later werd zij op de joodse begraafplaats aan de Kuyterhuislaan begraven (4). Anderhalve maand later, op 9 december 1941, vertrok Rubertus van Zuiden naar Almelo, waarheen zijn dochter Betsie al in 1925 was verhuisd (5).

Inmiddels was Nederland betrokken geraakt bij de tweede wereldoorlog na de Duitse inval op 10 mei 1940. Het joodse bevolkingsdeel werd na die datum langzaam maar zeker gestigmatiseerd, gediscrimineerd en geïsoleerd. Voor ruim 100.000 joodse Nederlanders zou hierop de dood in een concentratie- of vernietigingskamp volgen; ook voor Menno van Zuiden. Hij werd in augustus 1942 met enkele vrienden gearresteerd tijdens hun vaste kaartavond. Door deze bijeenkomst overtraden zij het gebod, dat joden om 20.00 uur thuis moesten zijn (6). Menno werd met zijn vrienden doorgezonden naar Mauthausen, waar hij op 9 november 1942 omkwam.

Onder welke omstandigheden Rubertus van Zuiden omkwam, is niet geheel duidelijk. Hij overleed namelijk te Deventer op 13 mei 1944 en werd daar ook begraven (7). Mogelijk was hij in die plaats ondergedoken, want op die datum waren de meeste joodse Nederlanders al gedeporteerd; mogelijk lag hij te Deventer in een ziekenhuis of inrichting. Zijn stoffelijke resten werden op 30 mei 1946 op de joodse begraafplaats in Zwolle herbegraven (8). Wellicht heeft Van

Zuiden zijn besnijdenisregister meegenomen van Almelo naar Deventer. Het werd in de zomer van 1987 in de buurt van de laatste plaats te koop aangeboden, tegelijk met een partij munten. De koper, de heer A. Goed, weet zich alleen nog te herinneren, dat de verkoper op een camping in de omgeving van Deventer woonde (9). Waar het register voor die tijd berustte, is dus niet meer te achterhalen. De heer Goed verkocht het register op zijn beurt aan de Nederlands-Israëlietische Gemeente Zwolle.

Het register (10)

In het Zwolse register zijn 580 besnijdenissen opgetekend tussen 26 mei 1896 en 20 juni 1937. In Hebreeuws schrift staan vermeld de datum naar de joodse tijdrekening (en soms de plaats) van de besnijdenis en de joodse naam van het kind. In het Nederlands zijn de Nederlandse namen van het kind en zijn vader genoteerd, evenals de plaats en datum van de besnijdenis (ook die volgens de joodse tijdrekening) en soms de geboortedatum. In veel gevallen is geen plaatsnaam vermeld. Dit betekent dat de besnijdenis te Zwolle plaatsvond.

Besnijdenis naar plaats of streek: Absoluut en procentueel

plaats/streek	aantal	%
Zwolle	233	40
Overijssel	217	37
Drente	104	18
Gelderland	17	3
Elders	9	2
Totaal	580	100

Bijna de helft van de vermelde besnijdenissen vond te Zwolle plaats. De besnijdenissen elders in de provincie werden op een tiental na in Salland en de Noordwesthoek verricht, met als uitschieters Steenwijk (39 maal) en Deventer (48 maal). Van de Drentse besnijdenissen geschiedde bijna 80% in het nabij Zwolle gelegen Meppe (51 maal) en in Van Zuidens geboorteplaats Hoogeveen (29 maal). De besnijdenissen in Gelderland werden bijna allemaal verricht in aan Overijssel grenzende streken als het noorden van de Veluwe en de Achterhoek. De overige vonden plaats in Harlingen (3 maal), Heerenveen (2 maal), Amsterdam (3 maal) en Amersfoort (1 maal). Ten aanzien van het jaarlijkse aantal besnijdenissen kan nog gezegd worden, dat dit tussen 1915 en 1923 het hoogst was: gemiddeld ruim 19, tegen een gemiddelde van bijna 14 over de gehele periode. In hoeverre hier verband bestaat met de ontwikkelingen in het geboortecijfer zou nader onderzocht moeten worden.

Soms zijn de inschrijvingen wat uitgebreider dan de hierboven genoemde gegevens. Zo schreef Van Zuiden op 1 december 1905: 'Mijn zoon Menno Jacob. Besneden door zijn vader op Vrijdag 3 Kislew 5666'. In het Hebreeuws is daaraan toegevoegd een parafrase op het laatste deel van de

slotlofzegging van de besnijdenisceremonie: 'Dat hij moge opgroeien tot beoefening van de leer, tot het huwelijk en tot goede daden, Amen!'

Geheel volgens de joodse religieuze wetten zijn de weinige vermeldingen van zonen van een joodse moeder en een niet-joodse vader. Van Zuiden noteerde dit dan expliciet in Hebreeuws en/of Nederlands. Kinderen uit een dergelijke verbintenis zijn joods, omdat volgens de religieuze wetten alleen van belang is tot welk volk de moeder behoort. Wanneer de vader niet joodse is, wordt zijn naam ook niet opgenomen in de joodse naam van zijn zoon. Aan de eigennaam van het kind wordt dan toegevoegd: 'zoon van Abraham, onze vader (ben Avraham abinoe)'. Ook de namen van de jongens die uit een buitenechtelijke relatie worden geboren, krijgen deze toevoeging. In het Hebreeuws vermeldde Van Zuiden dan overigens, dat het om een 'bastaard' ging.

Vermeldenswaard zijn tenslotte nog de besnijdenissen van Henri de Metz en Meijer Polak. De eerste werd op 8 oktober 1918 in het kamp voor Belgische vluchtelingen te Nunspeet door Van Zuiden besneden. De ouders van de op 5 augustus 1925 besneden Meijer Polak, Hartog Polak en Elisabeth de Lieme, woonden in New York, maar verbleven tijdelijk te Hattem.

Noten

1. Jaap Hagedoorn, recensie van: Ludy Giebels, Inventaris van de archieven van Jacob Fränkel, Opperrabbijn van Zwolle en de joodse gemeenschap van Oldenzaal, in: Zwols Historisch Tijdschrift 3, 1986, p. 97-100.
2. Zie ook: S.Ph. de Vries Mzn., Joodse Riten en symbolen, 6e druk, Amsterdam, 1986, p. 179-197.
3. Gegevens uit: Gemeentelijke Archiefdienst Zwolle, Bevolkingsregister 1860-1940.
4. Nederlands-Israëlitische Gemeente Zwolle, begraafregister.
5. Vriendelijke mededeling van de heer J. de Jong, werkzaam bij de afdeling Burgelijke stand, bevolking, militaire zaken en verkiezingen van de gemeentesecretarie.
6. Iet Vierstraete-Erdtsieck, De Jodenvervolgung in Zwolle, Geschiedenis van de Joden te Zwolle tussen 1933 en 1946, eigen uitgave, Wazep, 1985, p. 22 en 26.
7. Vriendelijke mededeling van de afdeling bevolking van de gemeentesecretarie Deventer.
8. Zie noot 4.
9. Mededeling van de heer A. Goed te Amsterdam.
10. Het originele register berust bij de Nederlands-Israëlitische Gemeente Zwolle. Kopieën zijn ter inzage bij de Gemeentelijke Archiefdienst Zwolle en het Rijksarchief in Overijssel.

	Mocht u niet aan een van onze cursussen deelnemen,	
	maar wel geïnteresseerd zijn in toezending van het	
	Judaica-bulletin, dan kunt u donateur worden van de	
	Stichting Judaica Zwolle. Tegen een bijdrage van	
	tenminste f 10,- per jaar krijgt u het bulletin	
	ongeveer vier maal per jaar toegezonden.	
	Ons gironummer is: 259272.	

JUDAICA-AGENDA NAJAAR 1988

- ma 03/10 Sjemini atseret (Slotfeest)
di 04/10 Simchat Tora (Vreugde der Wet)
do 06/10 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 2e avond
- ma 10/10 Cursus Hebreeuws 2, 2e avond
di 11/10 Vrij Leerhuis 1, 1e avond
do 13/10 Cursus Hebreeuws 1, 3e avond.
Genootschap Nederland-Israël, Afdeling Kampen: Dr.
J. Granaada over 'Joodse en christelijke messias-
verwachtingen', Zaal De Hanzestad, Oudestraat 135,
Kampen, 20.00 uur.
- ma 17/10 Vrij Leerhuis 2, 1e avond
do 20/10 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 3e avond.
Werkgroep Kerk en Israël, Herv. en Geref. Kerk
Zwolle, Drs. D. van der Sluis over 'Het vieren van
de schepping in de rabbijnse traditie', De
Hoeksteen, hoek Waallaan-Scheldelaan, Zwolle,
19.45 uur.
- ma 24/10 Cursus Hebreeuws 2, 3e avond
di 25/10 Vrij Leerhuis 1, 2e avond
do 27/10 Cursus Hebreeuws 1, 4e avond
- ma 31/10 Vrij Leerhuis 2, 2e avond
do 03/11 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 4e avond
- ma 07/11 Cursus Hebreeuws 2, 4e avond
di 08/11 Vrij Leerhuis 1, 3e avond
do 10/11 Cursus Hebreeuws 1, 5e avond
- ma 14/11 Vrij Leerhuis 2, 3e avond
do 17/11 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 5e avond
- ma 21/11 Cursus Hebreeuws 2, 5e avond
di 22/11 Vrij Leerhuis 1, 4e avond
do 24/11 Cursus Hebreeuws 1, 6e avond
- ma 28/11 Vrij Leerhuis 2, 4e avond
do 01/12 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 6e avond
- zo 04/12 Chanoeka (Inwijdingsfeest) 1e dag
ma 05/12 Cursus Hebreeuws 2, 6e avond
di 06/12 Vrij Leerhuis 1, 5e avond
do 08/12 Cursus Hebreeuws 1, 7e avond
- zo 11/12 Chanoeka 8e dag
ma 12/12 Vrij Leerhuis 2, 5e avond
do 15/12 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 7e avond
- zo 18/12 Vastendag van 10 Tewet
ma 19/12 Cursus Hebreeuws 2, 7e avond
di 20/12 Vrij Leerhuis 1, 6e avond
do 22/12 Cursus Hebreeuws 1, 8e avond
- ma 02/01 Cursus Hebreeuws 2, 8e avond
di 03/01 Vrij Leerhuis 1, 7e avond
do 05/01 Cursus Hebreeuws 1, 9e avond

- ma 09/01 Vrij Leerhuis 2, 6e avond
do 12/01 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 8e avond
- ma 16/01 Cursus Hebreeuws 2, 9e avond
di 17/01 Vrij Leerhuis 1, 8e avond
do 19/01 Cursus Hebreeuws 1, 10e avond
Werkgroep Kerk en Israël, Herv. en Geref. Kerk
Zwolle, Drs. D. van Uden, verbonden aan de B.
Folkertsma-Stichting voor Talmudica te Hilversum,
zal het hebben over 'gerechtigheid'. De Hoeksteen,
hoek Waallaan-Scheldelaan, Zwolle, 19.45 uur.
- za 21/01 Toe Bisjwat (Nieuwjaar der Bomen)
- ma 23/01 Vrij Leerhuis 2, 7e avond
do 26/01 Leerhuiscursus "Zonder Tora", 9e avond
- ma 30/01 Cursus Hebreeuws 2, 10e avond
di 31/01 Vrij Leerhuis 1, 9e avond
wo 01/02 Schouwburg Odeon, Toneelstuk 'Teibele en haar
duivel' van Isaac Bashowisz Singer, Blijmarkt 25,
Zwolle (meer informatie in volgende Judaica-
Bulletin).
- do 02/02 Cursus Hebreeuws 1, 11e avond

Het volgende nummer van het Judaica Bulletin zal
begin januari 1989 verschijnen. Kopij uiterlijk
10 december inleveren.

VIDEO-AANWINSTEN

De videotheek Jodendom en Israël, die beheerd wordt door de Stichting Judaica Zwolle, omvat bijna 150 uur televisieprogramma's over allerlei aspecten van Jodendom en Israël. Meer informatie en verhuur a f. 7,50 per week: tel. 038-536647. De opbrengst is voor de restauratie van de zwolse synagoge.

Tweede Wereldoorlog

- 'De laatste zeven maanden'. Documentaire over de laatste zeven maanden van Anne Frank. Begint waar het dagboek 'Het Achterhuis' van Anne Frank eindigt (S0041, 70 min, nederlands).
- 'Wiegelied voor de tweede generatie'. "Dark lullabies", een canadese documentaire van Irene Lilienheim Angelico een kind van ouders, die de duitse concentratiekampen hebben overleefd (S0001, 60 min, nederlands).
- 'Getto'. Een toneelspel van Joshua Sobol, gespeeld door toneelgroep De Appel onder regie van Erik Vos. Televisieregie: Jop Pannekoek (R0038, 125 min, nederlands).

Geschiedenis Jodendom Duitsland

- 'Scheunenviertel'. Documentaire over een wijk in Berlijn, die in de jaren twintig een soort joods ghetto was (S0044, 45 min, duits).

Het volgende artikel is overgenomen uit Trouw van maandag 12 september 1988 (Rosj Hasjana 5749).

JOODS NIEUWJAAR BEGONNEN MET 'ONTZAGWEKKENDE DAGEN'

door dr. K. A. D. Smelik

Gisteravond is het jaar 5749 begonnen. Het was erev rosj hasjana, de eerste avond van het joodse nieuwjaarsfeest.

In overeenstemming met Genesis hoofdstuk 1, waar staat dat het eerst avond werd en dan pas morgen, beginnen de sjabbat en de joodse feestdagen immers 's avonds en niet op de volgende morgen, zoals in het christendom.

Tegelijkertijd is de periode begonnen, waarin volgens de traditie in de hemel het lot van de mensen voor het komende jaar in een boek wordt vastgelegd. Men wenst elkaar toe: „Moge u voor een goed jaar worden opgeschreven en verzegeld“.

Deze tien dagen tot Grote Verzoendag heten dan ook de „ontzagwekkende dagen“, daar de nietigheid van de mens tegenover zijn of haar Schepper erin zo sterk naar voren komt. Maar omdat men hoopt op een zoet jaar, eet men appeltjes die in honing zijn gedoopt.

Voor veel joden is dit de enige tijd in het jaar dat zij regelmatig in sjoel (synagoge) komen, te vergelijken met de volle kerken tijdens de kerstdagen. Voor rabbijnen een goede gelegenheid om de aanwezigen tijdens de derosje (preek) tot een wat geregelder synagogebezoek te vermanen.

Die tendens is ook merkbaar in de

'prekenbundel' van de Amerikaanse rabbijn Harold Kushner die onlangs bij Ten Have in vertaling verscheen. Hij richt zich tegen de neiging tot assimilatie, waarbij men als jood tevreden is, wanneer men in een niet-joodse omgeving niet opvalt. Jood-zijn wordt wel bijzonder schraal als het niet als iets eigens wordt beleefd, ook in religieus opzicht.

Kushner is bekend geworden om zijn boek 'Als 't kwaad goede mensen treft' en zijn heldere en gemakkelijke aansprekende stijl vindt de lezer ook in deze bundel terug. Minder helder is de weergave van het Hebreeuws en van joodse termen (zoals 'tref' in plaats van 'treife', 'onrein'). Het zou aanbeveling verdienen, wanneer deze bij een herdruk zou worden herzien.

Vele gedachten

Van de vele gedachten die men in het boek vindt, wil ik bij twee stilstaan. De eerste is een uitleg van de benaming Abraham de Hebreëer, die Kushner in de midrasj (de antieke joodse bijbeluitleg) heeft gevonden. Daarin wordt de term Hebreëer in verband gebracht met het Hebreeuwse woord 'ever', 'overkant'. Want, zegt de midrasj, Abraham stond aan de ene 'ever', en de hele wereld aan de andere 'ever'. Zijn levensovertuiging maakte het hem onmogelijk om mee te doen met de rest, hij moest zijn eigen weg gaan aan de overkant.

Kushner associeert deze uitleg met de merkwaardige klok in het ghetto van Praag. Deze heeft namelijk een wijzerplaat met Hebreeuwse aanduidingen voor de uren, waarbij de wijzers tegen de klok ingaan, dat wil zeggen van rechts naar links, terwijl wel de gewone tijd wordt aangewezen. Deze klok nu is voor Kushner het symbool van het joodse leven: „de wijzers verplaatsen zich met dezelfde snelheid (...) en toch loopt de klok (...) anders.“ Jodendom is de bereidheid „om ons vast te leggen op onze manier om de dingen te doen – niet om dwars te liggen, maar om trouw te blijven

aan de levensinzichten die wij hebben verworven en aan de erfenis die wij hebben ontvangen“.

Het tweede punt wordt al met de titel van deze bundel gegeven: „Geroepen om te leven“. Kushner wijst erop dat de plicht om te leven in het jodendom centraal staat. Zoals het een mitswe (voorschrift) is om tijdens Grote Verzoendag te vasten, zo is het voor zieken en zwangeren een mitswe om op die dag wel te eten.

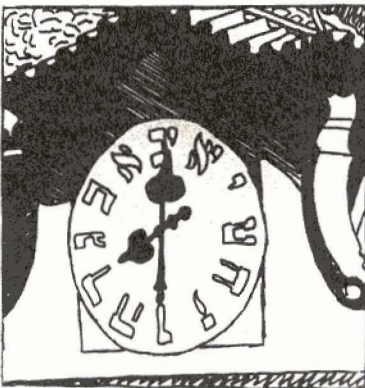
Een ander voorbeeld dat hij geeft, is het gebruik van wijn. Je drinkt niet zomaar wijn. Eerst zegen je 'de Schepper van de wijnstok en vervolgens zeg je: 'Lechajim', 'ten leven'. Een mens behoeft zich niet van alcoholische dranken te onthouden, maar men hoort te drinken ten leven en niet ter verslaving of sociale ontreding.

Nadruk op leven

Heel sterk komt deze nadruk op het leven naar voren bij het gedenken van de doden. Wanneer de nabestaanden het kaddisj uitspreken, verkondigen zij de heiligheid van de Naam van de Schepper en de goedheid van het leven. Zelfs in het verdriet waarin zij verkeren, verklaren zij aan de aanwezigen dat zij zich geroepen weten om te leven. Het lijden nu met een hiernamaals als beloning is niet het doel van het leven. Leven is evenmin zoveel mogelijk het lijden uit de weg gaan. Het lijden hoort bij het leven, zoals het maken van fouten.

Maar het mag ons niet het gevoel van hoop en verwachting ontnemen. Het mag ons niet dwarsbomen om een goed leven te leiden, in de vele aspecten die het woord, 'tov', 'goed' in het Hebreeuws geeft. 'Le-sjana tova' is dus niet zozeer een wens voor een gelukkig nieuwjaar maar om een jaar dat goed is in alle opzichten.

H. S. Kushner, Geroepen om te leven. Uitg. Ten Have, Baarn, 127 blz., f 20.

Klokketoren in het getto van Praag; de klok wijst vier uur aan.